

Tegenwind voor de Armada

Hoe de Spaanse vloot ten onder ging in 1588

Het bekende verhaal luidt dat de Engelsen verantwoordelijk zijn voor de ondergang van de Spaanse Armada in 1588. Dat de hertog van Parma, het hoofd spionage van Engeland en de weergoden mede verantwoordelijk waren voor het verslaan van de Armada wordt vaak vergeten.

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *De Spaanse Armada wordt verslagen (1588)*.

Anton van der Lem is conservator van de Leidse Universiteitsbibliotheek.

In de zomer van 1588 stuurde koning Filips II een enorme oorlogsvloot naar Engeland om daar koningin Elizabeth van de troon te stoten, het land te onderwerpen en het katholieke geloof te herstellen. Veel Engelse katholieken, die in het verborgene hun kerk waren trouw gebleven, zouden ongetwijfeld in opstand komen en de legers van Filips als bevrijders ontvangen. Zo meende de Spaanse koning. Omdat deze onderneming gebeurde tot eer

en glorie van God zelf, moest de vloot met Zijn hulp wel onoverwinnelijk zijn. Het was niet zomaar een oorlogsvloot maar een onoverwinnelijke vloot, in het Spaans een *Armada Invencible*. Een machtiger vloot had het Iberisch schiereiland nooit verlaten, in aantal schepen, in bewapening en in bemanning met matrozen en soldaten.

Precaire positie

Filips kende Engeland. Tussen 1553 en 1558 was hij de koning-gemaal geweest van de katholieke Engelse koningin Mary Tudor. Samen hadden zij in Engeland hetatholicisme weten te herstellen. Helaas was hun huwelijk kinderloos gebleven en kwam na de vroege dood van Mary haar zuster Elizabeth op de troon. Onder het bewind van koningin Elizabeth I werd de anglicaanse kerk weer de dominante kerk van Engeland. Zeker gedurende de eerste jaren van haar regering was haar positie heel precair. Haar ministers hadden de handen vol aan het ontdekken van complotten en voorkomen van staatsgrepen of aanslagen op haar leven. Ook Engeland zelf was nog lang niet de grote mogendheid die het in de zeventiende eeuw en daarna zou worden. De vloot was bescheiden, een staand leger was er niet. Met argusogen keek de koningin toe hoe de hertog van Alva in 1567 met zijn leger in de Nederlanden de orde kwam herstellen, niet uit bezorgdheid om de Nederlanden, maar om haar eigen kroon. Nadat in 1572 vanaf 1 april de Opstand tegen het bewind van

Alva zich verbreidde in de Hollandse en Zeeuwse steden, hield Elizabeth zich officieel afzijdig: met rebellen wilde zij niets van doen hebben. Ook haar financiële situatie liet steun aan de Nederlanden niet toe. Wel liet zij toe dat Engelse edellieden voor eigen rekening en op eigen verantwoording gingen vechten aan de kant van prins Willem van Oranje. Elizabeth ging pas werkelijk tot hulp over na de dood van Oranje, omdat zij een Franse invloed in de opstandige gewesten nog meer vreesde dan een Spaanse. Van 1585 tot 1588 probeerde haar vertrouweling de graaf van Leicester politiek en militair leiding te geven aan de Republiek in wording, maar zijn bewind liep uit op een mislukking. In 1588 riep ze de Engelse troepen terug om het eigen land te verdedigen tegen de gevreesde Spaanse inval. In dezelfde jaren waren het Engelse vrijbuiters die op rooftocht gingen in de Spaanse bezittingen in Midden- en Zuid-Amerika en uiteindelijk zelfs aanslagen pleegden op Spaanse havens. De stoutmoedigheid van met name Francis Drake was legendarisch. De hulp van Elizabeth aan de 'rebellens' in Holland en Zeeland en de spectaculaire acties van Drake en anderen tegen Spaanse bezittingen elders, brachten Filips II ertoe tegen Elizabeth en haar koninkrijk in actie te komen.

Aanvalsplannen

In 1580 was de macht van Filips II nog groter geworden toen hem het koninkrijk Portugal toeviel, met daarbij behorende koloniën.

Een Portugese troonpretendent die de rechten van Filips II met de wapenen betwistte, gesteund door Engelse en Franse schepen, werd in augustus 1583 in een zeeslag bij de Azoren vernietigend verslagen. De Spaanse admiraal, Don Alvaro de Bazan, markies van Santa Cruz (Van der Essen, 157) adviseerde Filips II om nu met een grote maritieme actie Engeland tot de orde te roepen. Santa Cruz was zelf bereid het opperbevel voeren. Als Engeland eenmaal verslagen was, zou het gemakkelijk zijn de opstandige gewesten in de Nederlanden terug tot gehoorzaamheid te brengen. Het zou geweldig veel geld en manschappen kosten, maar dit zou de kroon moeten kunnen opbrengen.

Plannen voor een invasie in Engeland leefden ook in Frankrijk. Het hoog adellijke en politiek machtige geslacht van de Guises wilde met Schotse hulp de katholieke koningin van Schotland Mary Stuart bevrijden uit haar Engelse gevangenschap. Tal van Engelse katholieke vluchtelingen in Frankrijk wilden dit al even hartstochtelijk. Zij deden een beroep op de paus, die deze onderneming bij koning Filips aanbeval. Filips vroeg op zijn beurt het advies aan Parma, de gouverneur van de koninklijke Nederlanden die op dat moment alleen nog maar de Franstalige

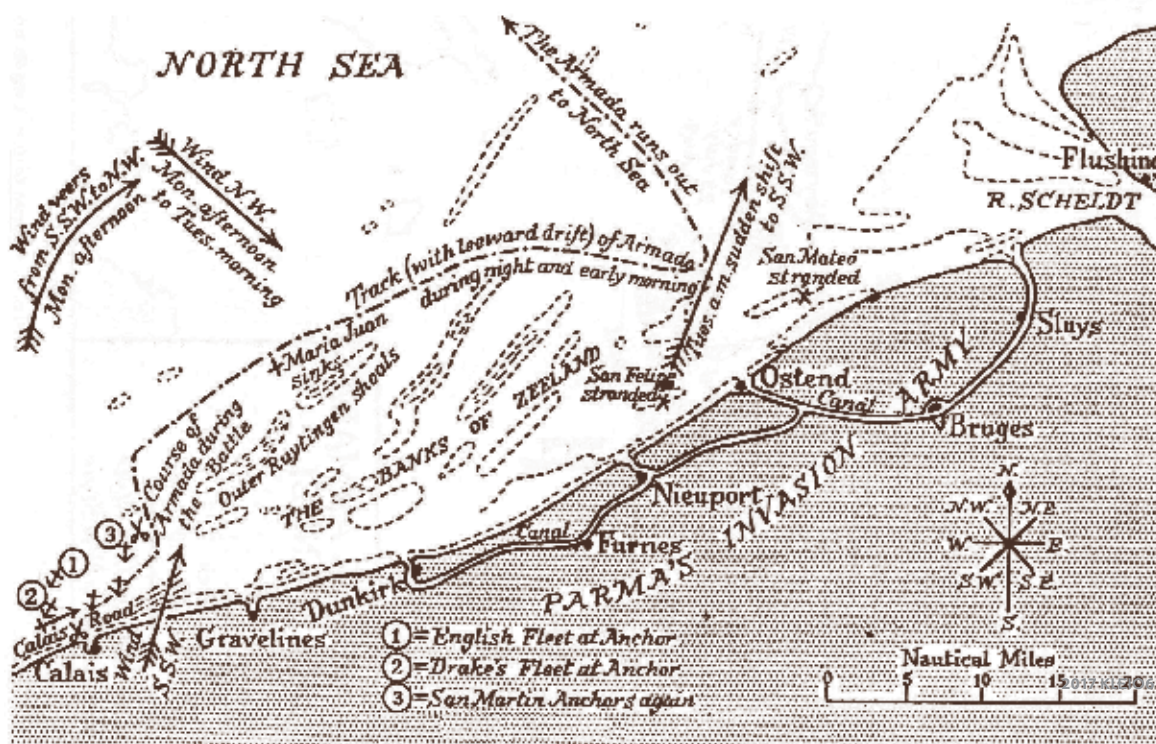
gewesten in het Zuiden had weten te herwinnen. Parma berekende voor de koning hoeveel manschappen en welke er voor een dergelijke onderneming in Engeland nodig waren. Gezien de onbetrouwbaarheid van de Engelse katholieken kon de invasie naar zijn mening uitsluitend aan het Spaanse leger worden toevertrouwd en het best vanuit Vlaanderen plaatsvinden. Maar aangezien de grote steden van Vlaanderen en Brabant nog altijd de partij van de 'rebellens' hielden, adviseerde Parma negatief: wat de koning zou winnen, zou hij in Vlaanderen, lees: de Nederlanden, verliezen (30 november 1583).¹ Bovendien hing veel af van het verrassingseffect en dus moesten de voorbereidselen in het grootste geheim plaatsvinden. Maar de Engelse regering beschikte over een uitgebreid inlichtingstelsel. Minister Walsingham was belast met veiligheidszaken en de grote organisator van de Engelse spionage- en contraspionage en weldra wist hij wat er broeide. De Armada van 1588 was dus geen plotseling en slecht voorbereid idee van Filips II.

Haven gezocht

Wat koning Filips blijkens een persoonlijke aantekening op de stukken heel goed wist, was dat de uit te rusten vloot een haven

nodig had. Hetzij door verovering in Engeland zelf, hetzij in Vlaanderen. In 1585 had Parma voortgang gemaakt met de *reconquista* in de koninklijke Nederlanden, met als voorlopig hoogtepunt de verovering van Antwerpen. Maar Zeeuwse schepen blokkeerden vervolgens de Schelde, waardoor hij Antwerpen niet als zeehaven kon gebruiken. Aan de Vlaamse kust veroverde Parma daarom in 1587 het stadje Sluis. Via bestaande binnenlandse waterwegen en op zijn bevel gegraven kanalen verbond hij dit met zijn andere havens Nieuwpoort en Duinkerke. Kleinere schepen met weinig diepgang konden zo ongehinderd het onderlinge verkeer onderhouden. Oostende daarentegen was een staatse haven en lag als een vervelende indringer op de Vlaamse kust. Onder de moeilijkste omstandigheden wist Parma een compleet leger bijeen te brengen, uitgerust met alle militaire toebehoren en proviand. Regelmatig liet hij het bemannen van de boten oefenen. Zo hield hij zijn invasieleger gereed dat in kleine schepen de oversteek naar Engeland zou moeten wagen. Voorwaarden waren: een kalme zee en de komst van de Armada die met haar wapens de transportvloot zou bewaken. Op eigen kracht zou Parma's vloot dit niet kunnen. Veel zou afhangen van ►

¹ Van der Essen, III, 160-163.

De zeeslag bij Grevelingen en hoe de Armada door het draaien van de wind voor de Zeeuwse banken werden gespaard. De Vlaamse banken heten op de kaart ten onrechte 'The Banks of Zeeland'. Linkerpagina: Een 'leening tot equipage'. Met dit document beloofde de stad Leiden om de Hollandse oorlogsvloot te steunen en de vloot van Spanje zo veel mogelijk te hinderen. Geschreven door Jan van Hout, 1588. Bron: Universiteit Leiden.

De tocht van de Armada door het Kanaal en de confrontaties met de Engelse vloot.

de verbindingdiensten tussen de Armada en Parma, dat wil zeggen van kleine, snel varende schepen die boodschappen over en weer moesten brengen.

Toen Walsingham begin 1587 uit Spanje en Portugal berichten kreeg van de vele schepen die in aanbouw waren en de enorme voorraden die werden aangelegd, besloot hij tot een *pre-emptive strike*. Eind april, begin mei deed Francis Drake een aanval op de Zuid-Spaanse stad Cádiz waar talloze schepen lagen. Het was een verrassingsaanval in de volle zin van het woord. Zonder veel tegenweer slaagde hij erin Spaanse schepen in de as te leggen en hen grote hoeveelheden proviand afhandig te maken. Een bijzonder detail haalde ook de Nederlandse schoolboekjes: de ijzeren ringen en houten duigen waarmee de tonnen voor het voedseltransport van de Armada gemaakt moesten worden, gingen in vlammen op. Er moesten daarna nieuwe duigen worden gemaakt, van hout dat nog vers gekapt was. Hout is echter pas na twee jaar drogen 'uitgewerkt' en dan bruikbaar om er waterdichte tonnen van te maken. Met als gevolg dat de tonnen die een jaar later aan boord van de Armada werden gehesen, niet waterdicht waren en de inhoud gedurende de overtocht verrotte en onbruikbaar werd. De actie van Drake vertraagde het uitvaren van de Armada met een jaar. Tot woede van Parma; het kostte hem handenvol geld, omdat hij een jaar langer zijn manschappen op hun post en hun voorraden op peil moest houden.

Vuurbakens

Op 9 februari 1588 overleed onverwacht de beoogde bevelhebber van de Armada, de markies van Santa Cruz. Twee dagen later benoemde Filips II diens opvolger: de hertog van Medina Sidonia. Deze had vooral naam gemaakt als organisator maar nog nooit bevel gevoerd op zee. Zich bewust van zijn tekortkomingen aanvaardde Medina Sidonia zijn taak met tegensputteren, maar verder plichtsbewust. Op 30 mei 1588 koos de Armada zee vanuit Lissabon. Maar de machtige vloot kreeg de wind niet in de zeilen en kruiste doelloos voor de kust van Portugal en het noordwesten van Spanje zonder koers naar het noorden te kunnen zetten. De eet- en drinklust van de bemanning was er echter niet minder om, zodat de voorraden slonken en de admiraal op 19 juni de haven van La Coruña moest binnenvallen om zich te ravitailleren. Intussen bleven de kosten oplopen en adviseerde de admiraal de onderneming af te blazen. Maar Filips bleef vastbesloten. Pas een volle maand nadien koos de Armada opnieuw het ruime sop, en met een nu gunstige wind naderde de vloot op 29 juli de kust van Cornwall. De hele kust van Zuid-Engeland was van west tot oost voorzien van vuurbakens die in brand werden gestoken bij het naderen van de vijand. De Engelse vloot kruiste voor de kust in het Kanaal om een landing van de Armada te voorkomen. De confrontatie moest op zee plaatsvinden omdat Engeland geen staand leger kende en de

opgetrommelde troepen aan land in aantal en slagkracht geen partij zouden zijn voor de geoefende Spanjaarden.

Begin van de strijd

De Armada voer in de formatie van een halve maan. De zware transportschepen in het midden en de meer lichte en wendbare oorlogsschepen aan de punten. Deze schepen aan weerszijden zouden het middendeel moeten beschermen. Een aanval door Engelse schepen op het hart van de vloot zou funest voor de aanvallers zijn, doordat ze dan door de schepen op de flanken zouden worden ingesloten. De zwaardere Spaanse schepen droegen ook zwaar geschut, dat echter minder ver droeg dan de lichtere Engelse kanonnen. Dit voordeel voor de Engelsen verkeerde weer in hun nadeel doordat hun schoten lichter en daardoor minder effectief waren. Gedurende de hele tocht langs de Engelse zuidkust van west naar oost kwam het tot gevechten op afstand en directe strijd van schip tot schip. Zware schade werd aan weerszijden niet geleden, maar de Engelse vloot dekte de kust zo goed, dat het de Spaanse vloot niet lukte zich meester te maken van de haven van Plymouth of te landen op het eiland Wight. Gedurende deze tocht heeft Medina Sidonia op een lichter zeilend jacht een boodschapper naar Parma gestuurd, die echter nooit zijn doel wist te bereiken; voor de kust van Vlaanderen werd hij afgevangen door de blokkadevloot van Hollandse en Zeeuwse schepen

onder bevel van Justinus van Nassau. Geen van beide partijen kon een beslissende slag forceren, zodat op 6 augustus 1588 de Spaanse vloot ankerde bij Calais zonder enig idee te hebben hoe ver Parma was met het inschepen van diens invasievloot. Het opperbevel realiseerde zich echter niet dat Parma geen zee kon kiezen omdat zijn schepen daartoe niet deugden en hij de bescherming van de Armada nodig had.

Branders

In de nacht van 7 op 8 augustus lieten de Engelsen acht met brandbare middelen volgestopte schepen los op de Spaanse vloot. Zes van deze branders veroorzaakten een geweldige paniek. Om weg te komen, kapte menig schip de touwen van de zware ankers. In het tumult kwamen verschillende schepen met elkaar in botsing waardoor zij ten onder gingen. De volgende dag dreef het gros van de vloot in los verband ter hoogte van Grevelingen. Dit was het moment voor de Engelsen om tot de aanval over te gaan. Er ontstond een hevige strijd van schip tegen schip. De verliezen aan Spaanse zijde waren het hevigst, met name aan doden en gewonden. Beide partijen gebruikten echter zoveel munitie en kruit dat de situatie aan het einde van een dag vechten precair werd voor beiden. De Engelsen konden zich echter laten bevoorraden,

de Spanjaarden niet. Aan het einde van de dag dreef de wind de Spaanse vloot voorbij Duinkerken – zonder dat Parma iets kon uitrichten – in de richting van de Vlaamse en Zeeuwse banken. Een tweetal schepen had het ongeluk op de banken vast te lopen. De Hollanders en Zeeuwen namen de Spaanse bevelhebber Pimentel en andere officieren gevangen met het oog op losgeld; de gewone bemanning werd over boord gezet of opgehangen.

De Armada zou zeker op de Zeeuwse banken een gemakkelijke prooi zijn geworden voor de Engelsen aan de ene en de Hollanders en Zeeuwen aan de andere kant. Het was de wind die redding bracht: doordat die draaide, kon de Armada weggkomen van de Zeeuwse banken. Daarmee verwijderde de vloot zich ook van een eventuele vereniging met Parma, waardoor het oorspronkelijke doel niet kon worden gerealiseerd. Het tekort aan kruit en munitie maakte een hernieuwde strijdpoging onrealistisch. Het tekort aan water en voedsel was zo groot dat de paarden en ezels levend overboord werden gezet. De Engelse schepen bleven de Armada schaduwen tot aan de Schotse grens. Daar draaiden zij om, natuurlijk zonder te kunnen weten of de Armada door de wind of haar bewapening in staat zou zijn zich weer voor de Engelse kust te tonen. De Spaanse

admiraal maakte van de nood een deugd door te besluiten om Schotland en Ierland heen terug te keren naar Spanje. Gods zegen had niet op zijn onderneming gerust. Twintig schepen zouden nog schipbreuk lijden op de kusten van Ierland. De opvarenden die zich nog wisten te redden, vonden vervolgens de dood door toedoen van de vijandige bevolking.

Morele opsteker

De Armada was door de Engelsen niet vernietigd, maar wel zware schade toegebracht. De schade aan mensenlevens en materiaal was groot, evenals het bedrag aan geld dat ermee gemoeid was geweest. Toch keerde driekwart van de Spaanse schepen in Portugal en Spanje terug. Er was geen gelegenheid voor de Engelsen om de overwinning uit te buiten. De zwakke schakel in de opzet van de onderneming had van begin af aan gelegen in de onmogelijkheid om vanaf de vloot direct contact te leggen met de hertog van Parma en zo de invasie van Engeland te realiseren. Voor Engeland en de Republiek was het afslaan van de Armada een morele opsteker, belangrijker dan de overwinning zelf. De strijd zou voor Engeland blijven duren tot de dood van Elizabeth in 1603. Voor de Republiek nog twintig jaar, tot het Twaalfjarig Bestand een eerste erkenning inhield. Koning Filips II, die al bij zijn aantreden *el Rey prudente*, de wijze koning, werd genoemd, meestal vertaald met de *voorzichtige koning*, liet met zijn Armada en zijn ingrijpen in Frankrijk alle wijsheid en voorzichtigheid varen omwille van zijn beginselen: het herstel van het rooms-katholieke geloof. ■

Een impressie van de Engelse aanval op de Spaanse Armada met schepen gevuld met brandbaar materiaal. Phillip James de Loutherbourg, 1796. Bron: National Maritime Museum, Londen.

Literatuur

Bovenstaand artikel is geschreven op basis van de literatuur vermeld op tiny.cc/K6lita, in het bijzonder onder het kopje 'De Nederlanden en de Armada'. Meer literatuur op dezelfde webpagina onder 'De Armada algemeen'.